

По суті, ветеринарна служба була переведена на сервісний метод роботи. Скоріше всього, німці ввели модель роботи, яка функціонувала в Німеччині. Усі населенні пункти були розбиті на ветеринарні дільниці, усі населені пункти цієї дільниці відвідувалися лікарем не менш двох разів на місяць, постійно велася здебільшого профілактична робота. Першого числа кожного місяця всі ветфельдшери та санітари громад збиралися у ветлікаря дільниці для консультацій і інструктування [19, арк. 47]. Наскільки подібна система була продуктивною, ми можемо зробити тільки загальну оцінку, документів про масовий падіж худоби виявити не вдалося. Позитивна динаміка росту поголів'я худоби на приватному секторі дозволяє стверджувати про те, що подібна модель роботи цілком себе виправдала.

У цілому, маючи явні позитивні показники у тваринницькій галузі цілого регіону, дуже важко втриматися від оцінок політики окупаційного режиму в позитивних тонах. Військове зіткнення двох тотальних режимів, заснованих на різних цивілізаційних культурах, але однаково далеких від ліберальних цінностей, ще довго буде вимагати пошуку нових підходів в оцінках наслідків подібного протистояння. Конфліктне протиріччя між результатами досліджень та загальною існуючою оцінкою в цілому також вимагає свого подальшого вирішення.

#### Список використаних джерел

1. Державний архів Запорізької області. – Ф.Р.1433. – Оп.1. – Спр.257.
2. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.80.
3. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.9.
4. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.112; Оп.2. – Спр.9.
5. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.350.
6. Там само. – Ф.Р.3062. – Оп.1. – Спр.2.
7. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.67.
8. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.9, 164.
9. Там само. – Ф.Р.3062. – Оп.1. – Спр.66.
10. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.312.
11. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.4.
12. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.289.
13. Там само. – Ф.Р.1438. – Оп.1. – Спр.1.
14. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.125.
15. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.189.
16. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.262.
17. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.265, 312.
18. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.4, 125, 265.
19. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.5.
20. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.110.
21. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.112.
22. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.110, 312.
23. Там само. – Ф.Р.3062. – Оп.1. – Спр.48.
24. Там само. – Ф.Р.3062. – Оп.1. – Спр.28.
25. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.327, 335.
26. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.37.
27. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.67, 262, 265, 350, 384.
28. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.6.
29. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.53.
30. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.1236.
31. Там само. – Ф.Р.1438. – Оп.1. – Спр.122.
32. Романец Н. Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925–1939). – К.: Вид-во «Роман Козлов», 2014. – 456 с.

#### References

1. Derzhavnyj arhiv Zaporiz'koi' oblasti. – F.R.1433. – Op.1. – Spr.257.
2. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.80.
3. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.9.
4. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.112; Op.2. – Spr.9.
5. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.350.
6. Tam samo. – F.R.3062. – Op.1. – Spr.2.
7. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.67.
8. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.9, 164.

9. Tam samo. – F.R.3062. – Op.1. – Spr.66.
10. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.312.
11. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.4.
12. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.289.
13. Tam samo. – F.R.1438. – Op.1. – Spr.1.
14. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.125.
15. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.189.
16. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.262.
17. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.265, 312.
18. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.4, 125, 265.
19. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.5.
20. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.110.
21. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.112.
22. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.110, 312.
23. Tam samo. – F.R.3062. – Op.1. – Spr.48.
24. Tam samo. – F.R.3062. – Op.1. – Spr.28.
25. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.327, 335.
26. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.37.
27. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.67, 262, 265, 350, 384.
28. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.6.
29. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.53.
30. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.1236.
31. Tam samo. – F.R.1438. – Op.1. – Spr.122.
32. Romanec N. Represyvnna polityka radjans'koi' vldy v ukrai'ns'komu seli (1925–1939). – K.: Vyd-vo «Roman Kozlov», 2014. – 456 s.

*Orlyanskiy V. S., Doctor of Historical Sciences, Professor of the Political and Law Department, Zaporizhzhya National Technical University (Ukraine, Zaporizhzhya), kafedra\_pp@zntu.edu.ua*

#### Livestock of Zaporozhye region during the Nazi occupation (1941–1943)

*An overview of the events of World War II amid that are available in the modern science, the processes that have occurred in the occupied territories of the former Soviet Union, have remained little studied for a long time. That is why a number of detected events and facts for a long time has remained not enough understood. Quite often guesses or direct falsification became the basis of the official «historical» versions. A lot of answers can be found in the policy of the occupation authorities that they have conducted in the agriculture. The study of livestock makes it possible to assess the policy of the authorities in the agricultural sector as a whole, because the maintenance of this industry is complex, that is dependent on compliance with all environmental factors and does not tolerate violence on them of any power.*

**Keywords:** *occupation authorities, private sector, economic activity, livestock, agricultural sector.*

\* \* \*

УДК 340.132(477):[316.334.55:314.15.044]«1940–1960»

**Касьянова Н. М.,**

кандидат історичних наук, докторант, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), n.kasyanova@inbox.ru

#### НОРМАТИВНО–ПРАВОВА БАЗА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЬ В УРСР У 1940–1960–ТІ РОКИ

*Аналізується нормативно–правова база, що регламентувала процес переселення українського селянства. Автором досліджено основні принципи переселення, як–то плановість, добровільність, матеріальне забезпечення переселень та надання пільг переселенцям, врахування національних, господарчих та побутових умов під час здійснення переселень. Виділено географічні особливості переселенських заходів. В межах здійснення переселенських заходів розглянуто процес заохочення потенційних мігрантів до переїзду. Проаналізовано громадські настрої щодо зазначеної політики та продуктивність виконання планів з переселення відповідними структурами. Розглянуто статус переселенців–самовольців. Виявлено недоліки переселенської політики, які суттєво впливали на значні зворотні потоки.*

*Автор дійшов висновків, що політика планових переселень була одним з найважливіших державних заходів. Незважаючи на чітке регламентування постановами уряду та особливий державний контроль, мала певні складнощі та недоліки.*

**Ключові слова:** *політика, переселення, плановість, колгоспники, пільги.*

Радянська політика планових сільськогосподарських переселень була покликана вирішити першочергові народногосподарські завдання та здійснювалась з метою

перерозподілу робочої сили поміж малоземельними та багатоземельними регіонами країни. Для організації та регулювання процесу переселення приймалися відповідні нормативні документи. Автор ставить за мету дослідити нормативно-правову базу, що регламентувала процес переселення українських селян. Важливість врахування історичного досвіду планового залучення трудових ресурсів до малообжитих районів республіки, методи державної переселенської політики є актуальними в сучасних умовах розвитку українського села.

Історіографія питання представлена роботами авторів, які присвятили свої дослідження вивченню як переселенської політики взагалі, так і окремим її аспектам. Правові аспекти сільськогосподарських переселень, умови та порядок їх здійснення в СРСР, матеріальне забезпечення переселенців з боку держави дослідили А. Волков та І. Павлов [1]. Окремі аспекти політики переселення, як-то пільгова система, організовані набори робітників, основні напрямки переселень, частково вивчені у роботах В. Лисак [2] та К. Жбанової [3]. Визначаючи величезну роль цих праць, слід звернути увагу, що радянська переселенська політика ще потребує детального вивчення.

Нормативно-правова база, яка регламентувала процес переселення склалася ще до початку 1940-х років. В перші післявоєнні роки користувались Інструкцією РНК СРСР від 14 вересня 1939 р. «Про порядок залучення, відбору та спрямування сільськогосподарських переселенців з малоземельних районів до багатоземельних районів Союзу РСР і про прийом переселенців в місцях вселення» [4]. Згідно з інструкцією переселення проводилось Переселенським Управлінням при РНК СРСР та його органами на місцях відповідно до планів, встановлених РНК. Орієнтуючись на загальносоюзний план республіканські переселенські відділи розробляли порайонні плани переселення, встановлювали терміни відправки та прийому переселенців. Саме ці плани були обов'язковими до виконання обласними та районними виконкомом, які здійснювали залучення, відбір, оформлення та відправку переселенців. В той же час, особливістю післявоєнних переселень стала практика затвердження обсягів та напрямків переселення, переліку переваг та вимог до потенційних переселенців союзним урядом. Передбачався поділ областей Української Республіки на чотири групи.

Перша група – це області, які потребували дозаселення. До них належали Ізмаїльська, Одеська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька, Дніпропетровська, Сталінська області, а також райони та колгоспи, що спеціалізувалися на виробництві бавовни. Другу групу областей формували ті, з колгоспів яких можна було переселити селян. До них уряд відніс Київську, Вінницьку, Кам'янець-Подільську, Житомирську, Чернігівську та Сумську області. До третьої групи належали всі західні області, з яких можна було переселити колгоспників та одноосібників. Четверта група складалась з Волинської, Чернівецької та Дрогобицької областей, з яких необхідно було виселити куркулів в радгоспи східних областей [5, арк. 2]. Кожна група областей повинна була підготувати інформацію задля забезпечення процесу переселення.

У подальшому приймалися додаткові постанови. Постановою РМ СРСР від 30 липня 1949 р. за №3277 «Про переселення колгоспників та одноосібних селян в

колгоспи і радгоспи південних областей УРСР з інших областей України» активно розгорталася організаційна та практична робота. Визначалися переселенські пільги. Жорстка централізація вимагала прийняття подібних постанов на республіканському рівні. Так, була прийнята Постанова РМ УРСР і ЦК КП(б)У від 2 липня 1949 р. № ПБ–10/9 «Про переселення на добровільних засадах у 1949–1952 рр. в бавовняні радгоспи Міністерства радгоспів УРСР 5200 господарств» [6, арк. 67]. Незабаром з'являється постанова РМ УРСР і ЦК КП(б)У від 12 серпня 1949 р. №2285 «Про переселення колгоспників та одноосібних селян в колгоспи та радгоспи південних областей України» [5, арк. 20]. Відповідно до неї в усі райони виходу та розселення переселенців спрямовувались уповноважені з переселення обкомів КП(б)У та облвиконкомів для надання допомоги райкомом та райвиконкомом. Так, лише за місяць після видання постанови, станом на 5 вересня 1949 р., з областей розселення до областей вселення відрядили 334 представники колгоспів та радгоспів [5, арк. 20]. Їх обов'язком було здійснення масово-роз'яснювальної роботи серед населення задля заохочення колгоспників та одноосібників до переселення.

Під час агітаційної роботи нерідкими були випадки так званого «ходчества» – відправлення представників потенційних переселенців в місця вселення задля ознайомлення з умовами проживання. У подальшому такий вид відвідин застосовується й в процесі господарчого облаштування. Широке будівництво домівок та надвірних будівель для колгоспників–переселенців викликало необхідність спрямовувати в місця вселення голову або працездатних членів родин колгоспників–переселенців для участі у будівництві до прибуття інших членів родини. Активізується цей напрямок після видання Постанови РМ СРСР №4757 від 25 листопада 1950 р. «Про заходи покращення будівництва житлових будинків для переселенців» [7, арк. 81]. Спрямовували їх переважно взимку, щоб до початку весняних польових робіт будівництво та влаштування господарства було закінчено й могла бути перевезена родина.

Такі організаційні напрямки та заходи закріплювались відповідними розпорядженнями на місцевому рівні. Наприклад, задля виконання постанов РМ СРСР від 30 липня 1949 р. №3277 та РМ УРСР від 12 серпня 1949 р. №2285 виконком Вінницької облради депутатів трудящих та обком КП(б)У 25 серпня 1949 р. прийняли постанову №1767 «Про переселення колгоспників та одноосібних селян в колгоспи та радгоспи південних областей УРСР» [8, арк. 177–181], якою створювались комісії для керівництва процесом переселення. Кожне село отримувало план відбору колгоспників, а виконком повинні були здійснити масово-роз'яснювальну роботу з населенням про переселенські пільги, організувати теплі товариські проводи, забезпечити транспортний супровід переселенців до станцій завантаження, виділити супроводжуючий персонал тощо.

Області вселення на виконання серпневої постанови уряду №2285 проводили наради та видавали місцеві постанови про прийом та розміщення переселенців в своїх колгоспах та радгоспах. Сталінська облрада депутатів трудящих та обком КП(б)У прийняли постанову «Про переселення колгоспників та одноосібних селян в колгоспи та радгоспи області», якою було затверджено

план розселення селян та заходів з цього приводу. Задля розселення переселенців та їх господарчого облаштування створювались обласна та районні комісії [5, арк. 40–41]. Постанова зобов'язувала уповноважених провести ревізію та визначити наявність вільного житлового фонду для розселення переселенців, кількість домівок, які потребують ремонту, спрямувати уповноважених з переселення до колгоспів вселення, відрядити представників облвиконкомів, радгоспів та колгоспів у області виходу переселенців для здійснення роз'яснювальної роботи та прийому й відправки переселенців.

Подібний централізований ланцюг видання постанов мав місце і надалі. Для прикладу, постанова №772 виконкому Вінницької обласної ради депутатів трудящих від 20 листопада 1959 р. «Про заходи по виконанню плану переселення на 1960 р.», якою визначалась активність виконкомів у справах переселення, приймалась на виконання постанови РМ УРСР від 5 листопада 1959 р. №1674 «Про план переселення сімей колгоспників і робітників у південні області УРСР і Казахську РСР» [9, арк. 422].

Оскільки у 1940–60-ті рр. фіксується слабке осідання переселенців у місцях вселення, видавались урядові розпорядження для роботи з переселенцями, що самовільно повернулись. Слабке осідання та небажання переселятись були пов'язані з економічними факторами. Елементарна нестача житлового фонду, повільне та неякісне будівництво, зрештою, використання наявного житла не за призначенням, ставили переселенців у вкрай важкі матеріально-побутові умови. Вони масово поверталися в місця виїзду або від'їзди у невідомому напрямку. Відповідно до постанови РМ УРСР і ЦК КП(б) У від 9 червня 1952 р. перевіркою було виявлено, що з 63 612 родин, переселених у 1949–1951 рр. вибули з областей вселення за цей період 15 824 родини або 25% [10, арк. 44].

У 1954 р. Головне Переселенське Управління розробило інструкцію для місцевих переселенських органів, якою вони керувались під час роботи з переселенцями, що самовільно повернулись. В інструкції зазначалось, що таким родинам могла бути надана матеріальна допомога та сприяння в працевлаштуванні, якщо перевіркою буде виявлено, що причиною їх повернення стало незадовільне господарче влаштування в місцях вселення. Поважними причинами до повернення були нещасні випадки та стан здоров'я, що повинно було підтверджуватись довідкою лікарсько-експертної комісії [11, арк. 15].

Тобто, кожен випадок потрібно було розглядати окремо, робити спеціальні запити в області вселення про господарче облаштування, надану матеріальну допомогу тощо. У випадках безпідставного полишення місць вселення, родини зараховувались до порушників Уставу сільськогосподарської артілі, через рішення нарсудів з них стягували кошти, витрачені на їх переселення, заборонялась їх прописка в місцях повернення, вилучались присадибні ділянки.

Адміністративні заходи по зменшенню кількості самовільних полишень місць вселення практично не надавали результатів. Якщо на 1951 р. цей показник становив 25%, то у 1958 р. – 20% [12, арк. 146]. Фіксуємо незначне зниження, оскільки на рубежі 1950–60-х рр. ще не вирішеною залишалась житлова проблема.

Таким чином, найважливішим завданням переселенських органів була організація регулярних переселень відповідно до державних планів. Самовільні переселення не допускались. Заборона самовільних переселень була спеціально присвячена постановою ВЦВК РРФСР від 7 серпня 1924 р. ВЦВК застерігав громадян від самовільних переселень та попереджав, що особи, які самовільно переселились, не могли розраховувати на державну допомогу. Цей принцип надійно закріпився в радянській соціалістичній державі, яка на протигагу капіталістичним країнам чітко керувалась єдиними державними планами.

Планування сільськогосподарських переселень в рамках єдиного народногосподарського плану почали здійснювати з 1949 р. До 1949 р. переселення здійснювались по окремих постановах уряду СРСР, а плани переселення складались задля виконання завдань з переселення, що зазначались в цих постановах [1, с. 76]. З 1949 р. переселенські структури та органи планування склали та вносили на затвердження Ради Міністрів щорічні плани переселення. З 1951 р. складаються перспективні плани переселення населення (на 5–7 років) і здійснення заходів, пов'язаних із цим.

Під час складання переселенського плану враховували перспективи подальшого розвитку сільського господарства багатоземельних районів, підсумки переселення за попередні роки і можливість закріплення та господарського влаштування переселенців, ефективність переселенських заходів. Плани переселень не були сталими. Їх могли змінювати на вимогу часу. Зазвичай ініціаторами внесення коректив були області вселення. Неспроможність належним чином розмістити переселенців змушувала обкоми та облвиконкоми звертатися до Головного Управління з пропозиціями про зменшення планів переселення. Так, у 1958 р. були скореговані у бік зменшення плани переселення до радгоспів Миколаївської, Херсонської, Дніпропетровської та інших південних областей [12, арк. 70, 99].

Як зазначалось вище, самовільні переселення не заохочувались. Перш за все важелями не допущення самовільних міграцій було відлучення таких осіб від системи державних переселенських пільг. Самовольці не лише не мали право на організаційну допомогу під час переїзду, але й не могли розраховувати на державну підтримку під час облаштування у місцях вселення. Житлові будинки разом із господарськими будівлями їм не надавали, лояльні кредити на будівництво будинків та придбання худоби, а також продовольча позика не виділялись. Поряд з тим, зважаючи на систематичне недовиконання планів переселення відбувались виключення. За повідомленням РМ УРСР за 1957 р. в радгоспи та колгоспи Кримської області самовільно прибули 400 родин колгоспників та робітників з інших областей УРСР та інших республік СРСР. Враховуючи прохання колгоспів та райвиконкомів, облвиконком клопотав перед РМ дозволити оформити переселенців-самовольців на рахунок плану прийому 2000 родин переселенців на 1958 р. з наданням їм пільг як плановим переселенцям, окрім компенсації оплати за проїзд й перевезення майна та надання одноразової грошової допомоги [12, арк. 24]. Відповідь РМ УРСР була позитивна, а оформлення цих родин відбувалось відповідно до постанови РМ СРСР від 8 вересня 1954 р. №1894. Самовольці на підставі рішення загальних

колгоспних зборів про прийом їх у члени колгоспу, отримали переселенські квитки та право на пільги по внутрішньо обласному переселенню [12, арк. 25].

Враховуючи, що переселення завжди були пов'язані з ліквідацією господарств на попередньому місці мешкання і створенням господарства на новому місці поселення, що потребувало великих матеріальних витрат та значних трудових зусиль, держава надавала переселенцям великі пільги. Ці пільги були в різних напрямках, як-то: безоплатний та пільговий проїзд і перевезення майна, можливість отримання продовольчої позики, пільги в галузі оподаткування, надання прав з землекористування, отримання кредиту на господарське облаштування, грошової та іншої матеріальної допомоги.

Питанням надання пільг переселенцям надавалось неабияке значення і було видано багато нормативних документів. 17 листопада 1937 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли Постанову «Про пільги по сільськогосподарському переселенню» [13]. Постановою визначалось більш привілейоване становище групових переселенців. Ті, хто переселявся в одноосібному порядку користувалися меншою кількістю пільг. Для прикладу, груповим переселенцям надавався безкоштовний проїзд та перевезення худоби й майна вагою до 2 тон на кожну родину, а також харчування й медичне обслуговування на шляхах прямування. Одноосібники ж мали лише 50% пільги на проїзд та перевезення майна вагою до однієї тони.

До системи пільг належала також можливість здачі переселенцями в місцеві заготівельні пункти під обмінні квитанції зерна, картоплі та худоби. Таким чином, в місцях вселення, при пред'явленні переселенського квитку та іменної обмінної квитанції, родини отримували рівноцінну кількість зданої продукції.

Відповідно до Постанови з переселенців списувались всі борги по сільськогосподарському податку, страховим платежам та обов'язковим поставкам сільськогосподарських продуктів державі. Окрім того, переселенці та колгоспи, що їх приймали звільнялись від обов'язкових сільськогосподарських податків й поставок зерна та продуктів державі протягом двох років з моменту вселення.

До переселенських пільг слід віднести й можливість отримання продовольчої позики в розмірі до трьох центнерів хліба та борошна на кожну родину з погашенням її натурою протягом двох років з моменту видачі.

Найбільш важливою пільгою, на наш погляд, було наділення переселенців житлом або виділення державного кредиту на його будівництво. Так, колгоспи, які мали в наявності вільні житла з надвірними будівлями та ділянками, передавали їх родинам переселенців. Нові та відремонтовані будівлі та надвірні будівлі передавались переселенцям в безкоштовне користування без права продажу та здачі в оренду до моменту остаточної сплати боргу за позику. Якщо будівля потребувала ремонту, його здійснення відбувалось за рахунок переселенців, для чого вони могли оформити позику на п'ять років. За відсутності вільних будівель переселенцям виділявся 8-місячний кредит на будівництво з погашенням його рівними частинами, починаючи з третього року від одержання. Таким чином, до повної сплати боргу за позику колгоспник-переселенець був лише безкоштовним користувачем житла з виконанням

зобов'язань за позику, а не власником. Право власності на житло наставало після виконання досить вагомих умов. Такими були, по-перше, безперервна, впродовж п'яти років, праця переселенця в колгоспі, а по-друге, повне погашення боргу за позику. Лише тривале безкоштовне користування будівлею за умови виконання двох вказаних умов, приводило до виникнення права власності переселенця на цю будівлю [1, с. 145–146]. Встановленням такого права створювалась матеріальна зацікавленість переселенця в облаштуванні на новому місці і роботі в тому колгоспі, в який він переселився. Цим же досягалось закріплення переселенців на нових місцях та їх активна участь у виробничому житті колгоспів місць вселення.

Виділявся й 5-тирічний кредит на придбання худоби з погашенням з другого року після отримання. Для подальшого господарського облаштування переселенці отримували позики на суму 300 крб. терміном на три роки.

Колгоспи, які приймали переселенців, так само отримували безліч пільгових кредитів – на будівництво будівель виробничого та культурно-побутового призначення (на 10 років), на придбання робочої та продуктивної худоби (на 5 років), на будівництво шляхів, мостів, колодязів тощо (до 10 років).

Цією ж постановою передбачалась відповідальність переселенців у випадках безпідставного полишення місць вселення – грошові стягнення на загальних засадах.

Отже, постанова 1937 р. забезпечила колгоспникам-переселенцям широку систему пільг, яка дійсно виступала активізуючим фактором до переселення. Перші післявоєнні роки переселенської політики характеризуються застосуванням саме цієї постанови.

У другій половині 40-х рр. «пільгова» політика отримала подальший розвиток. 30 липня 1949 р. була прийнята перша постанова РМ з цього питання. У переліку переселенських пільг вона в основному повторювала попередню. Однак були й відмінності. Зауважимо, що для переселенців до Криму існували окремі положення в цій постанові. По-перше, повторювалась умова безоплатного проїзду та перевезення майна переселенців. Проте розміри майна визначались інші – в середньому вони становили один вагон на двір. Для переселенців до Криму дозволявся провіз майна до двох тон на родину [14, арк. 41]. По-друге, продовольча позика не обмежувалась як раніше до трьох центнерів, а видавалась у розмірі 1,5 центнера на голову родини та по 0,5 центнера на кожного члена родини. По-третє, оговорювались суми довгострокових кредитів: 5 тис. крб. на будівництво та ремонт житла й придбання худоби з погашенням позики впродовж 10 років, починаючи з третього року після отримання. Для переселенців до Криму кредит сягав 12 тис. крб. з подальшим віднесенням 50% цих сум за рахунок держави і погашенням іншої частини впродовж 10 років з третього року після отримання. По-четверте, вперше призначена одноразова грошова допомога переселенцям у розмірі 700 крб. на голову родини та по 250 крб. на кожного члена родини. Кримським переселенцям – 800 і 300 крб. відповідно. По-п'яте, на додаток до звільнення від усіх грошових податків, страхових платежів по обов'язковому окладному страхуванню та від поставок сільськогосподарських продуктів державі, переселенцям надавалось відтермінування заборгованості по позичках Сільгоспбанку з погашенням її з другого року після вселення [14, арк. 42–43].

У 1951 р. була прийнята чергова постанова «Про пільги, що надаються переселенцям в колгоспи та радгоспи південних областей Української РСР». В постанові підтверджувались попередні пільги та вказувалось, що в місцях вселення переселенці повинні наділятися присадибними ділянками по нормах, передбачених §3 Статуту сільськогосподарської артілі. Змінювались і суми довгострокових кредитів. На будівництво хат переселенцям, що привезли за рахунок держави належний їм лісоматеріал або зруби хат, кредит становив до 6 тис. крб. на одне господарство. Переселенцям, як і купували лісоматеріал в місцях вселення виділяли до 10 тис. крб. строком на 10 років зі сплатою з третього року після отримання. На ремонт хат надавали до 3 тис. крб., а на придбання корів та іншої худоби – 1500 крб. строком на 5 років зі сплатою, починаючи з другого року після одержання кредиту [7, арк. 1–2].

З 1953 р. головним нормативним актом, що визначав пільги переселенцям, була постанова РМ СРСР від 19 лютого 1953 р. №517 «Про пільги по переселенню» [15]. Постанова була спрямована на підтримку колективних форм переселення – колгоспної та бригадної. Якщо колгосп переселявся в повному складі, рекомендували перевозити на нове місце все його майно: сільськогосподарські машини, інвентар, транспортні засоби, поголів'я всіх видів продуктивної та робочої худоби і птахів, бджолородини, посівні та фуражні фонди та ін., а також, якщо це було доцільним, будови виробничого та культурно-побутового призначення та житлові будинки колгоспників, які за своїм станом могли бути перевезені й відновлені в місцях вселення. Якщо ж, певне майно, що належало колгоспам, які переселялися, не могло бути перевезене в місця вселення, то його передавали іншим колгоспам, які повинні були компенсувати його вартість, а також вартість невикористаних витрат, вкладених у землю, яка передається, до того ж вартість будівель відшкодовувалась за страховою оцінкою.

Вперше визначались пільги «ходакам». Вони користувались безкоштовним проїздом з місць виходу до місць вселення, а ті, хто брав участь у будівництві домівок та влаштуванні господарства на новому місці мешкання, під час виїзду отримували 50% належної їм одноразової грошової допомоги і добові в розмірі по 10 крб. на добу на час шляху в один кінець. Дещо зменшувались розміри одноразової грошової допомоги: переселенцям до Криму надавали по 750 крб. на голову родини та по 250 крб. на кожного члена родини; переселенці в межах УРСР отримували по 500 та 150 крб. відповідно [15]. Часткові зміни з'явилися і в термінах сплати довгострокових кредитів. Так, якщо позика на ремонт хати та купівлю худоби раніше повинна була гаситись впродовж п'яти років, починаючи з другого року після отримання, то наразі встановлювався трирічний термін, починаючи з третього року. Збільшувалась сума кредитування на будівництво житла для деяких районів Кримської області. Судакський, Алуштинський, Балаклавський, Бахчисарайський, Симферопольський, Старо-Кримський райони та колгоспи, що обслуговувались Ялтинським міствиконкомом могли отримати залежно від потреб до 20 тис. крб. з подальшим віднесенням 40% цієї суми за рахунок держави. Позика на придбання худоби для цих областей становила 2 000 крб.

Важливе місце в постанові було відведено трудовим питанням. Члени родин переселенців, які працювали

в установах, організаціях та на підприємствах, а також особи, що закінчили школи ФЗН та РУ, якщо вони переселялись у складі родини, звільнювались від роботи за поданням довідки рай(міст)виконкому про те, що ця родина відібрана на переселення для роботи в колгоспах та радгоспах. При цьому за робітниками та службовцями зберігався безперервний стаж роботи, якщо перерва в роботі у зв'язку з переселенням не перевищувала одного місяця (без урахування часу на проїзд до місця вселення).

Тим хто переселявся в 1959–1960-х рр. пільги надавались відповідно до постанови РМ СРСР від 13 березня 1959 р. №259 «Про впорядкування пільг по переселенню» та виданої на її базі постанови РМ УРСР від 7 квітня 1959 р. №477 [16, арк. 11]. Постановами передбачалось надання пільг родинам, які переселялись в плановому порядку в 1959–1961 рр. Проте, в липні 1961 р. дія постанови №259 була подовжена на 1962–1965 рр. [17, арк. 14]. Встановлювались наступні розміри пільг: 1) одноразова грошова допомога при переселенні в Херсонську, Миколаївську та Кримську області (за виключенням території сільрад, які підпорядковувались Ялтинській міській Раді депутатів трудящих) становила 500 крб. на голову родини та 150 крб. на кожного члена родини. Переселенці в інші області УРСР отримували по 200 та 100 крб. відповідно; 2) кредит на будівництво житла переселенцям першої групи надавався в обсязі до 17 000 крб. з подальшим віднесенням 30% цієї суми за рахунок держави. Окремо зазначалось, що в разі необхідності сума позики може бути збільшена до 20 000 крб. Переселенці другої групи могли розраховувати, як і раніше, на 10 000 крб.; 3) кредит на придбання худоби для переселенців першої та другої груп областей становив 1500 крб.; 4) терміни погашення позик залишались незмінними [18].

Постанови «Про впорядкування пільг по переселенню» рекомендували колгоспам, які приймали до свого складу переселенців, створювати із коштів, які залишались в користуванні колгоспу через надання їм пільг по переселенню, фонд колгоспу на облаштування переселенців та витратити кошти цього фонду на господарське облаштування і надання допомоги нужденним переселенцям. Контроль за правомірним використанням коштів фонду покладался на міністерство сільського господарства, переселенські органи та виконкоми районів вселення.

З наближенням закінчення терміну дії переселенських пільг, встановлених у 1959 р. та подовжених до 1965 р., ініціативу виявило Головне Управління організованого набору робітників та переселення. Воно звернулось до уряду з проектом постанови «Про пільги по переселенню на 1966–1970 рр.».

Таким чином, впродовж усього періоду здійснення переселенських заходів держава проводила політику підтримки переселенців, поклавши на себе значну частину витрат. Кількість і якість пільг постійно змінювались залежно від соціально-економічного стану країни, завдань переселення, а також різнились по регіонах вселення. Надання пільг було важливим економічним важелем впливу держави на переселенський рух. Незважаючи на те, що урядова допомога не завжди була вчасною та достатньою, в цілому пільги стимулювали процес переселення та справляли істотний вплив на його обсяги та осідання переселенців в місцях вселення.

Отже, враховуючи вище сказане можна зробити висновок, що переселенський рух в УРСР підпорядковувався наступним принципам: 1) плановість; 2) добровільність; 3) матеріальне забезпечення переселень та надання пільг переселенцям.

Територія УРСР була поділена на області виходу і входу переселенців. Згідно з цим поділом, на керівництво областей виходу та вселення покладалась певні обов'язки. Регіони виходу займались активною агітаційно-пропагандистською роботою, підбором й оформленням переселенців. У той же час переселенські відділи областей виходу зосереджували увагу на прийомі та господарчому влаштуванні переміщених осіб. Задля успіху переселенської справи усіляко забезпечувалась їх скоординована та злагоджена робота. Важливим стимулюючим моментом виступала система переселенських пільг. Разом з тим, варто зазначити, що переселенська політика стала черговим випробуванням для українського селянства, оскільки мала певні труднощі. У переважній більшості це соціально-економічні чинники, які були зумовлені як об'єктивними так і суб'єктивними факторами.

#### Список використаних джерел

1. Волков А. И. Правовое регулирование сельскохозяйственного переселения в СССР / А. И. Волков, И. В. Павлов. – М.: Госюриздат, 1959. – 191 с.
2. Лисак В. Ф. Переселенська політика в контексті повсякденного життя українських селян початку 50-х рр. XX ст. / В. Ф. Лисак // Донецький Вісник наукового товариства ім. Шевченка. Історія. – Т.25. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. – С.96–109.
3. Жбанова К. Ю. Організовані переселення в південні області Української РСР у 1955–1967 рр. / К. Ю. Жбанова // Сіверянський літопис. – 2015. – №2 (122). – С.163–170.
4. Временная инструкция о порядке привлечения, отбора и направления сельскохозяйственных переселенцев из малоземельных районов в многоземельные районы Союза ССР и о приеме переселенцев в местах вселения // СП СССР 1939 г. – №52. – Ст.444. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://istmat.info/node/23550>
5. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5726. – 174 арк.
6. Державний архів Одеської області – Ф.11. – Оп.13. – Спр.141. – 93 арк.
7. Там само. – Ф. Р–6271. – Оп.1. – Спр.33. – 422 арк.
8. Державний архів Вінницької області. – Ф.2700. – Оп.6. – Спр.71. – 369 арк.
9. Там само. – Ф.Р–151. – Оп.9. – Спр.979. – 553 арк.
10. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.2962. – 157 арк.
11. ЦДАВО України. – Ф.Р–4626. – Оп.1. – Спр.244. – 58 арк.
12. Там само. – Ф.Р–2. – Оп.9. – Спр.5081. – 194 арк.
13. Постановление ЦИК и СНК СРСР «О льготах по сельскохозяйственному переселению» // СЗ СССР 1937 г. – №73. – Ст.352. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://istmat.info/node/23548>
14. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.2170. – 47 арк.
15. Постановление СМ СССР от 19.02.1953 г. «О льготах по переселению» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.consultant.ru](http://www.consultant.ru)
16. ЦДАВО України. – Ф.Р–4626. – Оп.3. – Спр.105. – 169 арк.
17. Там само. – Спр.159. – 156 арк.
18. Постановление СМ СССР от 13.03.1959 г. «Об упорядочении льгот по переселению» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.consultant.ru](http://www.consultant.ru)

#### References

1. Volkov A. I. Pravovoe regulirovanie sel'skhozajstvennogo pereselenija v SSSR / A. I. Volkov, I. V. Pavlov. – M.: Gosjurizdat, 1959. – 191 s.
2. Lysak V. F. Pereselens'ka polityka v konteksti povsjakdennoho zhyttja ukrai'ns'kyh seljan pochatku 50-h rr. XX st. / V. F. Lysak // Donec'kyj Visnyk naukovogo tovarystva im. Shevchenka. Istorija. – T.25. – Donec'k: Shidnyj vydavnychyj dim, 2009. – S.96–109.

3. Zhanova K. Ju. Organizovani pereselenija v pivdenni oblasti Ukrai'ns'koi' RSR u 1955–1967 rr. / K. Ju. Zhanova // Siverjans'kyj litopys. – 2015. – №2 (122). – S.163–170.
4. Vremennaja instrukcija o porjadke privlechenija, otbora i napravlenija sel'skhozajstvennyh pereselencev iz malozemel'nyh rajonov v mnogozemel'nye rajony Sojuza SSR i o prieme pereselencev v mestah vselenija // SP SSSR 1939 g. – №52. – St.444. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://istmat.info/node/23550>
5. CDAGOU. – F.1. – Op.23. – Spr.5726. – 174 ark.
6. Derzhavnyj arhiv Odes'koi' oblasti – F.11. – Op.13. – Spr.141. – 93 ark.
7. Tam samo. – F. R–6271. – Op.1. – Spr.33. – 422 ark.
8. Derzhavnyj arhiv Vinnyc'koi' oblasti. – F.2700. – Op.6. – Spr.71. – 369 ark.
9. Tam samo. – F.R–151. – Op.9. – Spr.979. – 553 ark.
10. CDAGOU. – F.1. – Op.30. – Spr.2962. – 157 ark.
11. CDAVO Ukrai'ny. – F.R–4626. – Op.1. – Spr.244. – 58 ark.
12. Tam samo. – F.R–2. – Op.9. – Spr.5081. – 194 ark.
13. Postanovlenie CIK i SNK SRSR «O l'gotah po sel'skhozajstvennomu pereseleniju» // SZ SSSR 1937 g. – №73. – St.352. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://istmat.info/node/23548>
14. CDAGOU. – F.1. – Op.30. – Spr.2170. – 47 ark.
15. Postanovlenie SM SSSR ot 19.02.1953 g. «O l'gotah po pereseleniju» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [www.consultant.ru](http://www.consultant.ru)
16. CDAVO Ukrai'ny. – F.R–4626. – Op.3. – Spr.105. – 169 ark.
17. Tam samo. – Spr.159. – 156 ark.
18. Postanovlenie SM SSSR ot 13.03.1959 g. «Ob uporjadochenii l'got po pereseleniju» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [www.consultant.ru](http://www.consultant.ru)

**Kasjanova N. M., PhD, the doctoral student of National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), [n.kasjanova@inbox.ru](mailto:n.kasjanova@inbox.ru)**

#### The legal framework of agricultural resettlements in Ukrainian SSR in 40–60-s

*This article analyzes the legal framework that regulated the resettlement process the Ukrainian peasantry. The author has studied the basic principles of resettlement, such as the planned character, voluntary, procurement of migrations, privileges and facilities given to immigrants, taking into account national, economic and living conditions during the time of displacement. The geographical features of the resettlement activities have also been pointed out. The process of the encouraging the potential migrants to moving has considered as a part of the implementation of the resettlement measures. The author has analyzed the public attitudes to this policy and the execution of plans by relevant structures. Moreover the status of immigrants, moving according to their own wishes, was considered in the article. There have been revealed the disadvantages of the resettlement policy, which greatly influenced on the significant return flows.*

*The author has concludes that the planned resettlement policy was one of the most important public events. Despite the strict regulation of government and specific state control, it had some difficulties and disadvantages.*

**Keywords:** politics, resettlement, planned character, collective farmers, benefits.

\* \* \*

УДК 930.253.352

**Мармілова О. С.,**  
молодший науковий співробітник, Донецький  
національний університет ім. Василя Стуса  
(Україна, Вінниця), [o.marmilova@donnu.edu.ua](mailto:o.marmilova@donnu.edu.ua)

#### ЛИСТИ ОСТАРБАЙТЕРІВ З ДОНЕЧЧИНИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

*Проаналізовано інформаційні можливості колекції листів остарбайтерів, визначено їх інформативний потенціал та значення для дослідження історії праці у Німеччині цивільного населення (на прикладі Донеччини). За допомогою методів джерелознавчого аналізу і синтезу виявлено, що матеріали переписки містять інформацію щодо значення листування в житті робітників, стратегії написання повідомлень за наявності цензури, умов життя і праці – проживання, харчування, оплати праці, одягу (як фактичний стан речей, так і суб'єктивне сприйняття авторами), значення спілкування з односельчанами, можливість проведення дозвілля і зустрічатися з родичами. Листи відображають особливості німецької офіційної політики щодо примусових робітників у відповідний проміжок часу. Приватне листування «східних робітників» може стати цінним джерелом до досліджень у галузі історичної антропології, історії повсякдення Другої світової війни.*

**Ключові слова:** остарбайтер, лист, джерела особового походження.